

1968 mint történelem

A prágai tavasz 50. évfordulójára

Az 1968-as események – diáktüntetések, baloldali mozgalmak, terrorizmus – sok szempontból évtizedekre meghatározták a nyugat-európai politikát, és gyakran még ma is hivatkozási alapul szolgálnak. Európa keleti felében „1968” elsősorban a prágai tavaszt, a Csehszlovákia elleni katonai beavatkozást, a lengyel diáktüntetések és az azt követő antiszemita kampányt, illetve a magyarországi új gazdasági mechanizmus bevezetését jelenti. Mivel 1989–1991 között az állampárti diktatúrát és az államszocialista gazdasági berendezkedést demokratikus politikai rendszer és piacgazdaság váltotta fel, az 1968-as események részben más megvilágításba kerültek, mivel azok lényegileg az államszocializmus történelmének szerves részei voltak. A rendszerváltás után kevésbé volt érdekes, hogy a létező szocialista valóságot milyen úton és eszközökkel lehet – egyáltalán lehetséges-e – megújítani, hanem az új demokrácia egyik legitimációs eszközeként az emlékezetpolitikára helyeződött a hangsúly. Egyfelől „1968” a rendszerváltás előzménytörténetében az 1956-os magyar forradalom és az 1980–1981-es lengyel Szolidaritás közötti fontos láncszem, „egy szög a kommunizmus koporsójában”. Másfelől a „kommunista rendszer” bűneinek lajstromához hozzá lehetett adni a Varsói Szerződés tagállamainak Csehszlovákiával szembeni katonai fellépését, s az invázió áldozatainak, valamint a lengyelországi antiszemita kampány következtében hazájukból elűzött zsidó vagy zsidónak bélyegzett lengyel állampolgárok történetét.

A prágai tavasz történetének és a Varsói Szerződés tagállamai katonai beavatkozásának 1969 és 2013 között keletkezett historiográfiáját Jiří Hoppe cseh történész négy csoportra osztotta: 1. „normalizációs interpretáció”, 2. reformkommunista interpretáció, 3. liberális-demokrata interpretáció, 4. radikális kritikai interpretáció.¹ Az első hármat – amellet, hogy kétségkívül sok fontos tényanyagot közölnek – egyértelműen, a „radikális kritikai” interpretációt pedig részben az ideológiai és emlékezetpolitikai megközelítések közé sorolhatjuk. Az eseményeket ötvenéves távlatból ugyanakkor már nyugodtan lehet olyan történelemnek tekinteni, amelyet a tudomány eszközeivel elsődleges források alapján kell és lehet elemezni, függetlenül az aktuális ideológiai és emlékezetpolitikai kívánalmakról.

1 Hoppe, Jiří: Jak se psalo a piše o Pražském jaru 1968? In: *Pražské jaro '68. Bibliografie*. Red.: Břeňová, Věra – Rohlíková, Slavěna – Hoppe, Jiří. Praha, 2013. 5–15.

A tudomány lényege ugyanis a megismerés és a megértés, a történéseket nemcsak az érdekli, hogy mi a végeredménye egy eseménysorozatnak, hanem az is, hogy miképpen jutott el odáig a történelem, a politikai döntéshozók előtt milyen alternatívák álltak, milyen tényezők befolyásolták döntéseiket, milyen célok vezérelték őket, és hogyan ütköztek meg az egymással versengő érdekek. Így kaphatunk ugyanis teljes képet saját múltunkról. A tudomány feladata tehát nem az ítélezés, hanem a „felderítés”.

Ezzel együtt, egy esemény kerek évfordulójára emlékezve – és a tudomány nem akar elefántcsonttornyába zárkózni – elkerülhetetlen a tudomány és az emlékezetpolitika összehangolása, kompromisszuma. Ezt példázza a 2018. június 13–15-én Prágában, a Cseh Köztársaság Tudományos Akadémiájának Jelenkor-történeti Intézete és a kormányhivatal szervezésében megrendezett *A prágai tavasz 50 év után. A közép-európai kommunista rendszerek nagy válságai transznacionális szemszögből* című nemzetközi konferencia, amely már az alcímében jelezte, hogy elsősorban a prágai tavasz nemzetközi visszhangjával kíván foglalkozni. Hasonló megközelítésű nemzetközi konferenciára került sor Pozsonyban 2018. szeptember 20–21-én, amelyet a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete szervezett *'68 augusztusa – a Duna hadművelet* címmel, s amely a katonai megszállás nemzetközi kontextusára és visszhangjára helyezte a hangsúlyt. A két esemény közös jellemzője, hogy kevésbé foglalkoztak az ötven évvel ezelőtti csehszlovák belpolitikai eseményekkel, hanem inkább azok nemzetközi percepcióira és reakcióira fókuszáltak. A prágai tavasz és a katonai megszállás nemzetközi kontextusba helyezése pedig lehetővé teszi, hogy azt a világtörténelem, s ne az egykori államszocializmus részeként tárgyalják.

A tudomány szempontjából rendkívüli jelentőségű, hogy Kelet-Európában az 1989-es rendszerváltás óta az addig titkos levéltári dokumentumok szabadon kutathatók. Ennek köszönhetően a régióknak – s benne elsősorban Csehszlovákia, Lengyelország és Magyarország – történelmét kutatók számára lehetővé vált, hogy primer források alapján rekonstruálják az egykori eseményeket.² E kutatások segítenek az okok és az okozatok megértésében. Ennek ellenére Magyarországon mindaddig nagyon kevés tudományos munka készült az 1968-as év történéseiről, így például máig nincs átfogó munka az új gazdasági mechanizmus kidolgozásáról, bevezetéséről és következményeiről, a magyar–csehszlovák kapcsolatokról pedig leginkább csak a magyar források alapján születtek írások.

A *Világtörténet* jelen száma – kapcsolódva a kutatási irányokhoz – a prágai tavasz összetett eseményeit több oldalról közelíti meg. A tanulmányok különböző szempontokból foglalkoznak a prágai tavasz történetével: gazdasági és politikai előtörténetével, a szocialista országok viszonyulásával az eseményekhez, a Varsói Szerződés csapatainak bevonulása utáni belső politikai átrendeződéssel, illetve hogy az országban kialakult szabadabb légkörben a nemzeti kisebbségek is megpróbálták megfogalmazni igényeiket.

2 A prágai tavasz történetéről és a katonai megszállásról az elmúlt közel ötven évben több mint 2100 mű jelent meg cseh, szlovák, angol, német, francia, orosz, lengyel, magyar és egyéb nyelveken. Ennek nagyjából a felét forráskiadványok és visszaemlékezések, a másik felét pedig monográfiák, illetve tanulmányok teszik ki. Lásd: *Pražské jaro '68. Bibliografie*, 2013.

Bencsik Péter a prágai tavasz egy kevésbé ismert alfejezetét, a Josef Pavel vezetésével a csehszlovák belügyminisztériumban lezajlott változásokat, reformokat mutatja be levéltári források segítségével. Pavel reformjai súlyosan érintették a dogmatikus-diktatórikus rendszer alapjait: törvényjavaslatot dolgoztak ki a rehabilitáció megvalósítására, szabadabb, demokratikusabb politikai viszonyokat akartak teremteni, biztosítva az egyesülési és a gyülekezési szabadságot is – ez a kérdéskör a prágai tavasz fontos pillérét jelentette. Horbulák Zsolt tanulmányában felvázolja az Ota Šik nevével fémjelzett csehszlovák gazdasági reform bevezetésének kiváltó okait – így a gazdasági teljesítmény megtorpanását –, gondolati előzményeit és a reformintézkedések tartalmát. A gazdasági mechanizmus átalakítása a prágai tavasz egyik leglényegesebb előzménye volt, mégis – a fent vázolt emlékezetpolitikai megfontolások miatt – kevés feldolgozás született róla, magyar nyelven pedig itt olvasható az első összefoglalás.

A nemzetközi környezet vizsgálata során Mitrovits Miklós arra tesz kísérletet, hogy a magyar politikai vezetés szempontjából bemutassa az 1968. januártól októberig tartó fejleményeket, azt, hogy Kádár János és a Magyar Szocialista Munkáspárt vezetése miként értékelte és támogatta az Alexander Dubček vezetésével zajló csehszlovák demokratizálódást, majd mi kényszerítette álláspontja megváltoztatására, végül hogyan próbálta döntése következményeit enyhíteni. Az írás jól mutatja, mekkora mozgásteret volt az egyes országoknak és vezetőiknek a szocialista táboron belül. Stanislav Sikora a katonai beavatkozás után Szlovákiában kialakult helyzetet, a Szlovák Kommunista Párt első titkárának választott Gustáv Husák tevékenységét és a pártban lezajlott változásokat rekonstruálja egészen addig a pontig, amíg Husák váltotta Dubčeket a Csehszlovák Kommunista Párt élén, és megkezdődött a „normalizációnak” nevezett új korszak. Az események hasonlóképpen meghatározó eleme volt a cseh-szlovák államjogi vita rendezése (a politikába visszatérő Gustáv Husák vezetésével), valamint ennek hullámai közepette a magyar nemzetiség kisebbségi jogainak esetleges rendezése. Ez utóbbi problémakört mutatja be Gaál Veronika tanulmánya néhány alapvető forrás közlésével.

A csehszlovákiai események mellett helyet kapott számunkban Lukács B. György tanulmánya, amely a szintén az 1960-as évek második felében kezdődő horvát tavasz történetével foglalkozik. A horvát reformkísérlet jóval kevésbé ismert, mint a csehszlovák, ugyanakkor Jugoszlávia későbbi története szempontjából kulcsfontosságú államszervezési folyamatok zajlottak ekkor.

A *Világtörténet* idei harmadik számát a prágai tavasz 50. évfordulója alkalmából az említett csehszlovákiai események és nemzetközi kapcsolódásai vizsgálatának szenteli, abban a reményben, hogy az olvasóközönség számára eddig kevésbé ismert vagy ismeretlen információkkal szolgálhatunk.

Mitrovits Miklós

1968 AS HISTORY

ON THE OCCASION OF 50TH ANNIVERSARY OF THE PRAGUE SPRING

50 years have passed since the Prague Spring took place. Half a century sets a sufficient historical perspective for historians to evaluate the events according to a scientific point of view instead of the ideological or political aspects. 1968 has already become history, therefore the current issue of the journal *Világtörténet* approaches the complex events of the Prague Spring accordingly. The studies elaborate the story of the Prague Spring from various aspects: economic and political pre-history, the socialist countries' attitude towards the events, as well as the reorientation in domestic politics after the invasion of the military troops of the Warsaw Pact, furthermore, due to an atmosphere of greater freedom generated in the country, the national minorities were striving to express their needs.